

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңештин эксперттик комиссиянын мүчөсү, Ош технологиялык университетинин магистратура бөлүмүнүн башчысы, филология илиминин доктору, профессор М. Атакулованын Апышова Базаргүл Токтосуновнанын “Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери” деген темада 10.02.01-кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине

КОРУТУНДУСУ

1. Диссертациялык кеңешке диссертацияларды коргоого кабыл алуу укугу берилген адистикке иштин дал келиши. Апышова Базаргүл Токтосуновнанын “Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери” кандидаттык иши диссертациялык кеңештин багытына, ал эми изилдөө ишинин мазмуну, концептуалдык негизи 10.02.01. – кыргыз тили адистигине дал келет.

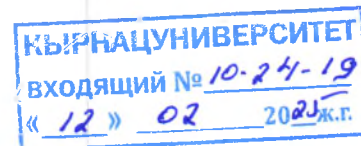
2. Изилдөөнүн максаты - кыргыз тилинин байыркы, орто кылымдардагы, Октябрь революциясына чейинки жана эгемендүүлүк жылдарындагы саясий терминдери семантикалык жактан сыпаттоо.

Изилдөөнүн максатын ишке ашыруу үчүн төмөндөгүдөй милдеттер коюлган:

- Саясий терминдерди жыйноо жана системалаштыруу;
- Ар бир доорго мүнөздүү саясий терминдердин тематикалык топторун түзүү;
- Саясий терминдердин лексика-семантикалык топторунун өзөгүн, борборун жана перифериясын аныктоо;
- Саясий терминдердин генетикалык, тарыхый пласттарын тактоо;
- Саясий терминдердин лексикалык бирдиктеринин семантикасын ачуу.

Изилдөөнүн объектиси катары кыргыз тилинин (байыркы, орто кылымдардагы жана эгемендүүлүк мезгилиндеги) саясий терминологиясы алынса, предмети катары кыргыз тилинин саясий терминологиясынын калыптануу жана өнүгүү процесси, ошондой эле анын тематикалык топторго бөлүнүшү алынган.

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Буга чейин кыргыз тил илиминде саясий терминдер атайын изилдөөнүн объектисине алынган

эмес. Байыркы, орто кылымдардагы жана совет дооруна чейинки кыргыз тилиндеги саясий терминдердин изилденбеген, ошондой эле эгемендик жылдардагы саясий тил менен мамлекеттик бийлик терминологиясы талдоого алынбаган. Натыйжада, кыргыз тилиндеги саясий лексика менен саясий терминология атайын лингвистикалык иликтөөгө алына элек.

Демек, кыргыз тилиндеги саясий терминдердин теориялык жана практикалык маселелерин изилдөө – диссертациянын темасынын **актуалдуулугун** аныктап турат

Диссертацияда коюлган милдеттердин ар бирин чечүү зарылдыгын негиздөөдө илимий адабияттардагы маалыматтарды сындап талдоо жүргүзүүнүн даражасы жана толуктугу.

1-натыйжа. Кыргыз тилиндеги саясий терминдерге (СТ) диахрондук-синхрондук талдоонун жүргүзүлүшү. Биринчи корутунду толук жаңы: мурда кыргызча СТлар атайын изилденбеген болчу;

2-натыйжа. СТинин колдонуу, топтоштурулуу жана өзгөрүү жолдорунун толук ачыкталып, бир бүтүндүк катары сыпатталышы. Экинчи корутунду да жаңы, себеби кыргыз тилинде СТ өзүнчө каралбаган болчу, топторго, категорияларга бөлүштүрүлбөгөн эле, алардын колдонуу чөйрөсү да аныкталбаган эле;

3-натыйжа. Кыргызча СТлардын жасалуу, баюу, кеңейүү, өнүгүү ыкмаларынын аныкталышы. Үчүнчү жыйынтык деле толук жаңы: иште СТлардын дериваттары, жасалуу ыкмалары, баюу жолдору биринчи жолу иштелип чыккан;

4-натыйжа. СТлардын ири контекстте саясий бийлик, баш мыйзам, тармактык-мыйзамдар, эл аралык катнаштар алкагында каралышы. Төртүнчү натыйжа деле жаңы: СТлардын маани-маңызы ири саясий-илимий алкакта биринчи жолу каралып жатат.

Бул натыйжалар кыргыз саясий терминдеринин изилденишине жана тилдик теориянын өнүгүшүнө салым кошот.

3. Илимий натыйжалары.

Диссертацияда кыргыз тилинин саясий терминдери өз өнүгүүсүндө жалпы элдик тилдин алкагында табигый жол аркылуу өзүнчө катмар катары калыптангандыгы, коомдогу саясий-экономикалык факторлор саясий терминдердин жалпы курамын, анын компоненттерин шартташы, ар бир доордун өзүнүн саясий терминдери ички (метафора, метонимия, синекдоха) жана сырткы (монгол, орус, арап, фарсы, англис, немис, француз ж.б.) булактардын негизинде өнүгүшү аныкталды.

3.1. Иштин илимий жаңылыгы. Алгачкы жолу кыргыз тилинин байыркы, орто кылымдардагы, Октябрь революциясына чейинки жана

эгемендүүлүк жылдарындагы саясий терминдеринин диахрондук жана синхрондук аспектте семантикалык жактан изилдениши, ошондой эле, тилдин аталган тез өзгөрүлмө катмарынын ар кыл доорлордогу өтмө катарлыгын, мыйзам ченемдүүлүктөрүн ачуу жана анын тематикалык топторун далилдөө иштин илимий жаңылыгын аныктайт.

3.2. Диссертацияда берилген илимий натыйжалардын ишенимдүүлүгүн негиздөө.

1-натыйжа. Кыргыз тилиндеги СТларга диахрондук-синхрондук талдоо биринчи жолу жүргүзүлүп, анын колдонуу жана эволюциялык бөтөнчөлүктөрү керектүү факты-материалдар менен кенен сыпаттоого алынган (80-90 бб.), автордук далилдер талаш-тартыш туудурбайт;

2-натыйжа. СТлардын колдонуу, топтоштурулуу жана өзгөрүү жолдору түрдүү лингвистикалык фактылардын негизинде толук мүнөздөмөгө ээ болгон; диссертанттын тыянактары күмөндөө жаратпайт (120-145 бб.);

3-натыйжа. Кыргызча СТлардын жасалуу, баюу, кеңейүү, өнүгүү ыкмаларынын (суффиксация, префиксация, суффиксация-префиксация, конверсия, аббревиация ж.б.) толук аныкталышы да көптөгөн мисалдардын негизинде ишенимдүү жүргүзүлгөн (80-148 бб.);

4-натыйжа. СТлардын ири контекстте саясий бийлик, баш мыйзам, тармактык мыйзамдар, эл аралык катнаштар алкагында каралышы, бул багыттагы алынган жаңы натыйжалар, тыянактар жана корутундулар көптөгөн факты-материалдардын негизинде тастыкталган (80-151 бб.).

3.3. Иштин теориялык мааниси. Саясий тезаурусту иликтөөдөн чыгарылган жоболор, жыйынтыктар кыргыз тилинин тармактын лексикасын иликтөөгө белгилүү даражада өбөлгө түзөт. Генетикалык жана тарыхый пластты аныктоо да илимий кызыкчылык туудурат.

3.4. Квалификациялык белгилерге туура келиши.

1. *Диссертациянын жыйынтыктарынын мүнөзү*

1.1. Илимдин тийиштүү тармагы үчүн олуттуу мааниге ээ маселелеринин жаңы чечилиши.

1.2. Илим чөйрөсүнө жана темасына жараша өлкөнүн экономикасы үчүн олуттуу мааниге ээ илимий жактан негизделген техникалык, социалдык экономикалык же технологиялык иштеп чыгууларды баяндап берүү.

2. *Диссертациянын жыйынтыктарынын жаңычылык деңгээли*

2.1. Жыйынтыктары жаңы деп эсептелет.

2.2. Айрым жыйынтыктары жаңы эмес.

3. *Диссертациянын жыйынтыктарынын баалуулугу*

3.1. Өтө жогору

3.2. Жогору

3.3 Канааттандыруу

4. *Диссертациянын темасынын пландуу изилдөөлөр менен байланышы*

4.1. Тема мамлекеттик программага же эл аралык изилдөөлөрдүн программасына кирет.

4.2. Тема тармактык программага, илимдер академиясынын же уюмдун тематикалык планына кирет.

4.3. Демилгелүү иш.

5. *Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын пайдалануу деңгээли*

5.1. Мамлекеттер аралык деңгээлде (лицензиялар сатылган).

5.2. Тармактар аралык деңгээлде.

5.3. Тармактын масштабында.

5.4. Уюмдун (ишкананын) алкагында.

6. *Прикладдык мааниси бар диссертациянын жыйынтыктарын кеңири пайдалануу боюнча сунуштар*

6.1. Кеңири пайдаланууну талап кылат.

6.2. Кеңири пайдаланууну талап кылбайт.

4. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси. Изилдөөдөн алынган натыйжа-жыйынтыктар саясий лексика, терминдер боюнча сөздүк түзүүдө, саясат таануу жана филология жаатында лекция окууда, практикалык сабак өтүүдө кеңири пайдаланууга болот. Ошону менен эле бирге изилдөө ишинен алынган жыйынтыктар аталган багыттар боюнча окуу куралдарын, типтүү жана жумушчу программаларды, лекциялык курстардын тексттерин даярдоодо теориялык материал иретинде колдонууга сунушталат. Ушул жагдайлар изилдөөнүн практикалык маанисин айгинелейт.

5. Диссертациянын негизги жоболору, натыйжалары жана корутундуларынын жарыяланышы, тастыкталышы.

1. **Апышова Б. Т.** Публицистикада коомдук-саясий лексиканын колдонулушу [Текст]/ Б. Т. Апышова// Известия ВУЗов Кыргызстана. - Бишкек, 2015. - №6. -172-174-бб. https://www.elibrary.ru/query_results.asp/

2. **Апышова Б. Т.** Саясий терминдердин синтаксистик калька аркылуу которулушу [Текст]/ Б. Т. Апышова// Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. - Ош, 2015. №4 – 3-чыгарылыш. -72-75-бб.

3. **Апышова Б. Т.** Кыскартылган саясий терминдердин колдонушу [Текст]/ Б. Т. Апышова// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - Бишкек, 2016. – №11. –187-188-бб.

4. **Апышова Б. Т.** Лингвистикада терминдердин изилдениши [Текст]/ Б. Т. Апышова// Ош МУнун Жарчысы. - Ош, 2021. <http://www.oshsu.kg>

5. **Апышова Б. Т.** Саясий терминдердин ички жана сырткы булактын негизинде пайда болушу [Текст]/ Б. Т. Апышова// Известия КГТУ им. И.Раззакова. - Бишкек, 2022. №3 (63). – 257-262-бб. https://kstu.kg/fileadmin/user_upload/izvestija_kgtu

6. **Апышова Б. Т.** Кыргыз Республикасынын Конституциясында колдонулган айрым саясий терминдер (Конституциянын жана мыйзамдын негизинде) [Текст]/ Б.Т. Апышова// Вестник КРСУ. - Бишкек, 2023. -№10, том 23. – 64-68-бб.

7. **Апышова Б. Т.** Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларында саясий терминдердин колдонулушу («Тоолор кулаганда» романынын мисалында) [Текст]/ Б. Т. Апышова// Өзбекстан Республикасы, Андижан (Анд. мамл. пед. инс), 2023. -123-131-бб.

8. **Апышова, Б. Т.** Некоторые политические термины в турецком и кыргызском языках в древних и средних веках [Текст]/ Б.Т. Апышова// Российская Федерация. Республика Ингушетия. 2023. №6. 6-9-стр. *Lingua-universum* <https://www.elibrary.ru/contents.asptitleid=53601>

9. **Апышова Б. Т.** Публицистикада кыскартылган саясий терминдердин колдонулушу [Текст]/ Б. Т. Апышова// Вестник КРСУ. 2024. №24, Т.6. – 64-67-бб.

10. **Апышова Б. Т.** Мамлекеттик бийлик бутактарында кездешкен терминдер жана номендер [Текст]/ Б. Т. Апышова// *Endless Light in Science*. – Нур-Султан, 2024. – № 51. – 139-144-бб.

6. Авторефераттын диссертациянын мазмунуна дал келиши.

Автореферат толугу менен диссертациянын мазмунуна, анда коюлган изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине, жүргүзүлгөн изилдөөлөргө, алынган жыйынтыктарга дал келет. Авторефераттын кыргыз, орус, англис тилдеринде резюмеси бар

7. Диссертациянын мазмунунда кездешкен айрым кемчиликтер.
Иште бир кыйла кемчилдиктер байкалат.

1. Иштин эң чордонун анын максаты түзөт. Максатта күтүлгөн негизги натыйжа белгиленет. Изилдөөнүн максаты солгун: кыргыз тилинин байыркы, орто кылымдардагы, Октябрь революциясына чейинки жана эгемендүүлүк жылдарындагы саясий терминдерин семантикалык жактан сыпаттоо.

2. Изилдөөдө илимий жаңылыктар арбын. Бирок 5-бетте алар эки пункт менен гана берилет. Бул иштин баалуулугун жасалма төмөндөтүп койгон. Биз эч болбогондо төрт пункта көбөйтүүнү сунуштайбыз. Анын үстүнө коргоого

коюлган жоболордун саны – алтоо. Натыйжа менен жоболор бири-бирине сандык-сапаттык жактан шайкеш болуусу зарыл.

3. III баптын шөкөттөлүшү талаптан оолактап кеткен. Аталышы – «Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминологиясы». Бул – иштин объектиси. Аны «Кыргызча саясат таануу терминдерин диахрониялык-синхрониялык өнүктө иликтөөнүн натыйжалары жана алардын талкуулоосу» деп атаса УАКтын талабына туура келип калмак.

4. Иштин бөлүктөрүндөгү пропорцияга кайрылсак, I бап 46 беттен, II бап 24 беттен, III бап 70 беттен турат. III баптын мазмуну перифериялык (сереп, материалдар) баптардан аздык кылат. Ошондуктан иштеги III бапты күчөтүү жумушу сунушталат.

5. Иште семантикалык талдоо үстүртөн жүргүзүлүп калган. Анын айрым ири бөлүктөрү мисалдардын тизмесинен эле турат (80-90 бб., 94-97 бб., 124-126 бб. ж.б.).

6. Иште саясий лексиканын катарына саясатка тиешеси жок эле сөздөр кирип калган: *адам* (182), *арыз* (183), *даабат* (185, үч *а* менен), *зекет* (186), *кул* (187) ж.б.

7. Иште техникалык мүчүлүштүктөр кездешет. Сыртында УДКдан кийин кош чекит коюлбайт. *Илимий жетекчи – филология илимдеринин доктору, Кубатбек Саматов*. Мында үтүр артыкбаш. Мазмунундагы *орто кылымдардагы жан совет дооруна чейинки* сөз айкашында *орто, совет* сөздөрү баш тамга менен жазылат.

Орто кылымдар – евразия термини, V-XV кылымдарды камтыйт. Курсив рационалдуу колдонулбаган. Кээде ири цитаталар курсив менен жиктелет (14-15-бб.; 16-17-бб, 37-б.). Мисалдар бир эле учурда курсив менен да, тырмакчалар менен жиктелиши да – ысырапкорчулуктун белгиси (14-б., 19-б. ж.б.). Көп учурда курсив менен эле туюнтулат (31-б.; 36-б.).

8. Колдонулган адабияттардын тизмесинде Т.А. Акеровдун «“Маджму ат-Таварих” как исторический источник (полный перевод, анализ и комментарий)» (Бишкек, 2017. – 348 с.) монографиясынын орду жок болуп калганы өкүнүчтүү. Анда түрк элдеринин саясий атоолору боюнча өтө көп баалуу материалдар чечмеленип берилген (110-310-бб.).

8. Апышова Базаргүл Токтосуновнанын диссертациялык ишине сунушталган жетектөөчү мекеме жана расмий оппоненттер.

Жетектөөчү мекеме: Апышова Базаргүл Токтосуновнанын “Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери” деген темада 10.02.01 - кыргыз тили адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине жетектөөчү мекеме катары К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик

университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасы сунушталат (722200, Каракол шаары, Ж. Абдрахманов көчөсү, 103).

Расмий оппоненттер:

Акынбекова Айман Усенбаевна – филология илимдеринин доктору, доцент

Эмгектери:

1. Молдо Нияздын чыгармаларындагы тилдик өзгөчөлүктөр. Бишкек 2011
2. Кыргыз тили (ЖРТга даярдоо үчүн окуу куралы). -Бишкек 2013
3. Тесттер жыйнагы (ЖРТга даярдоо үчүн окуу куралы). -Бишкек 2017
4. Чагатай-кыргыз-осмон тилдеринин кыскача сөздүгү (түзүүчү). - Бишкек 2019.

5. Чагатай тилиндеги кыргыз тили менен биримдикти түзгөн сөздөр // Материалы конференции – Духовный мир народов Башкортостана и России. - УФА, 19 декабря 2019 года. -С. 21-24. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41881298>

6. Морфологические диалектизмы в произведении Молдо Нияза «Санат дигарастар» [// Бюллетень науки и практики. – 2020. Т. 6. -№2. -С. 334-340. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42441023>

7. Общности суффиксов, образующих от глаголов именные части речи в кыргызском и чагатайском языках // Бюллетень науки и практики. -2020. Т. 6. - №2. -С. 341-346.

Хурибаева Элмира Гайдаровна – филология илимдеринин кандидаты, доц.м.а., К.Ш.Токтомаматов атындагы Эл аралык университетинин эл аралык мамилелер жана жалпы теориялык сабактар кафедрасынын башчысы

Эмгектери:

1. Х. Карасаевдин «Камус наама» («Манас» эпосу боюнча) сөздүгүндөгү дан өсүмдүктөрүнө байланыштуу терминдерге этимологиялык сереп. Ошский технологический университет им. акад. М.М. Адышева ISSN: 1694-660X.

2. Х. Карасаевдин «Камус наама» («Манас» эпосу боюнча) сөздүгүндөгү багбанчылыкка байланыштуу атоолорго этимологиялык иликтөө. Известия вузов Кыргызстана Республиканский научно-теоретический журнал №1, 2022 - Бишкек, 2022. 238-240-б.

3. «Названия знаков и продуктов питания из них в тюркских языках» // Актуальные проблемы диалектологии языков народов России, ИИЯЛ Уфинский федеральный исследовательский центр РАН, -УФА, 2022. 351-353-б.

4. Названия орудий земледелия в лексике кыргызского языка. Актуальные проблемы диалектологии языков народов России, ИИЯЛ

Уфинмский федеральный исследовательский центр РАН, -УФА, 2022. 348-351-б.

5. The Evolution of Agricultural Vocabulary: From Traditional Terms to Modern Terms (Lexical Changes in Agricultural Practice with the Development of Technology). VIII. International Applied Social Sciences Congress - (C-IASOS – 2024) Peja –Kosovo, 2024.

9. Диссертациянын Кыргыз Республикасынын Улуттук аттестациялык комиссиянын окумуштуулук даражаларды ыйгаруу жөнүндөгү жобосуна дал келиши.

Жыйынтыктап айтканда, Апышова Базаргүл Токтосуновнанын «Кыргыз тилиндеги саясат таануу терминдери» аттуу диссертациялык иши 10.02.01. – кыргыз тили илими адистигине туура келет. Диссертациялык иштин темасы актуалдуу, алынган жыйынтыктары далилдүү, теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон маселелерди камтыган жана кыргыз тил илими үчүн зарыл болгон илимий эмгек болуп саналат. Диссертациялык иш КРдин Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссия тарабынан кандидаттык диссертацияларга коюлган талаптарына жооп берет. Диссертацияны Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети жана Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча түзүлгөн Д 10.24.700 диссертациялык кеңешине 10.02.01. – кыргыз тили адистиги боюнча коргоого кабыл алууга сунуштайм.

**Эксперттик комиссиянын мүчөсү,
филология илимдеринин доктору,
профессор, Ош технологиялык
университетинин магистратура
бөлүмүнүн башчысы**

**М. А. Атакулова
11.02.2025-ж.**

**Эксперттик комиссиянын мүчөсүнүн колун тастыктайм:
Окумуштуу катчы,
филология илимдеринин доктору, доцент**

С. К. Каратаева

*Окумуштуу катчынын колун тастыктайм:
КБнын башчысы*

А. Жайнакова